
MEĐUNARODNA DIMENZIJA OSNIVANJA JUGOSLOVENSKOG ANTIMARKSISTIČKOG KOMITETA 1935. GODINE*

Dr Rastko Lompar**

APSTRAKT: *U radu se, na osnovu neobjavljene arhivske građe iz Nemačke, Švajcarske i Srbije rekonstruiše osnivanje Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta i angažman različitih antikomunističkih organizacija iz inostranstva oko njegovog nastanka. Autor nastoji da pokaže da je samo osnivanje Jugoslovenskog antimarksističkog pokreta bilo omogućeno sadejstvom unutrašnjih faktora (volje političkih i društvenih elita) Kraljevine i potrebom međunarodnih organizacija (Međunarodne antikomunističke antante iz Ženeve i Antikomintern organizacije iz Berlina) da zadobiju ozbiljnog partnera u Jugoslaviji.*

KLJUČNE REČI: antikomunizam, Jugoslovenski antimarksistički komitet, Antikomintern, Liga Obera, Međunarodna antikomunistička antanta

Malo je političkih i društvenih organizacija koje su postojale u međuratnoj Kraljevini SHS/Jugoslaviji koje nisu istoriografski analizirane, proučene i opisane. Međutim, aktivnosti Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta (JAK) bile su dugo obavijene veom tajne, a o samoj organizaciji bilo je veoma malo podataka. Imajući u vidu njen značaj za razumevanje procesa na jugoslovenskoj desnici, kao i kasnije uloge njenih brojnih članova tokom nemačke okupacije, na prvi pogled odsustvo istoriografskih radova o njoj može delovati začuđujuće. Međutim, nešto detaljniji pogled otkriva razloge za to. Iako osnovan kao grupa za pritisak sa ciljem da utiče na javnost međuratne Jugoslavije, JAK je bio organizacija koja je negovala konspirativnost, te javnosti nije bilo poznato mnogo o njenim aktivnostima. Još značajnije, posleratne vlasti su zaplenile internu građu ovog udruženja i ona je doskora bila nedostupna istraživačima.¹ Stoga je o problematici orga-

---

* Rad je nastao kao rezultat rada u Balkanološkom institutu SANU koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS, a na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2025. godini, broj: 451-03-136/2025-03 od 27. 01. 2025. godine.

** Naučni saradnik, Balkanološki institut SANU, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4345-4857>; E-mail: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs

¹ Ona se nalazi u Državnom arhivu Srbije (DAS), u okviru fonda Bezbednosno informativne agencije (BIA), pod signaturom III-110.

nizovanih antikomunističkih udruženja pisano veoma malo. Gotovo na prste se mogu pobrojati radovi posvećeni, makar i samo parcijalno, ovoj temi.² Svim navedenim radovima zajedničko je ne samo to što nisu imali uvid u internu građu JAK-a već i to što su potpuno izostavili međunarodnu dimenziju, bez koje je, prema našem mišljenju nemoguće pravilno razumeti nastanak Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta. Naime, bez svesrdne podrške iz inostranstva, imajući u vidu tu dva ključna centra u Berlinu i Ženevi, ne bi bilo moguće za nekoliko meseci stvoriti infrastrukturu koja će omogućiti vrlo snažnu antikomunističku aktivnost sve do gašenja komiteta odlukom državnih vlasti krajem 1940. godine. Samo spojem međunarodnih faktora i političke volje u zemlji bilo je moguće osnovati JAK.

Pomalo paradoksalno, gotovo deceniju pre stvaranja JAK-a bilo je više angažmana za osnivanje jugoslovenske antikomunističke organizacije van granica države, nego u njoj. Za većinu inicijativa bila je zaslužna Međunarodna antikomunistička antanta (Entente Internationale Anticommuniste, u daljem tekstu EIA) osnovana u Ženevi 1924. godine kao privatna grupa za pritisak zajedničkim angažmanom švajcarskog advokata Teodora Obera i ruskog emigranta, hirurga Jurija Iljiča Lodiženskog. Ideja za osnivanje ovakve organizacije javila se nakon uspešnog sudskog procesa tokom kojeg je Ober vodio odbranu osumnjičenog za ubistvo sovjetskog diplomate Vavla Vaclavoviča Vorovskog. Ober i Lodiženski, zatrpani pismima podrške iz celog sveta, prepoznali su potencijal za međunarodno umrežavanje na polju borbe protiv komunizma. Na osnivačkom sastanku u Parizu u junu 1924. godine bilo je predstavnika deset zemalja, među kojima i Kraljevine SHS.³

Uprkos značaju koji je novoosnovana organizacija pridavala jugoslovenskoj državi, njihovi naponi da se osnuje jugoslovenski nacionalni centar EIA bili su godinama uzaludni. Lideri švajcarske organizacije nalazili su se u prepisci sa brojnim važnim političkim ličnostima u Jugoslaviji: državicima, diplomatama, naučnicima,

² O radu direktne preteče Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta, Lige Obera prevashodno u kontekstu ruskih emigranata pisale su Jelena Serapinova i Milana Živanović. Елена Серапинова, „Лига Т. Обера и деятельность ее русской секции на Балканах“, *Славяноведение*, no. 4, (2006), 16–31; Milana Živanović, „Ideje i planovi borbe protiv komunizma u redovima ruske emigracije u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji“, u: *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku. Ekstremizam kao faktor destabilizacije odnosa u regionu*, Darko Gavrilović (ur), (Golubić: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, 2020), 53–72. O aktivnostima JAK pisano je u svega nekoliko radova: Nusret Šehić, „Četničke i slične nacionalističke organizacije u borbi protiv radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju između dva rata“, *Prilozi*, vol. V, (1969), 27–60; Милан Трипковић, „Неуспех антикомунистичке изложбе у Ваљеву 1936. године“, *Годишњак међуопштинског архива Ваљево*, vol. 12, (1978), 65–72; Надежда Јовановић, „Пропао покушај приватне иницијативе на сузбијању комунистичке идеологије“, *Токови револуције*, vol. 20–21, (1988), 149–168.

³ Za aktivnosti EIA vidi: Michel Caillat, *L'Entente internationale anticommuniste de Theodore Aubert: Organisation interne, réseaux et action d'une internationale antimarxiste 1924–1950* (Lausanne: SHSR, 2016); Юрий И. Лодыженский, *От Красногo Креста к Борьбе с Коминтерном* (Москва: Айрис Пресс, 2013); Stéphanie Roulin, *Un credo anticommuniste. La commission Pro Deo de l'Entente Internationale Anticommuniste ou la dimension religieuse d'un combat politique (1924-1945)* (Lausanne, Antipodes, 2010); Herbert R. Southworth, *Conspiracy and the Spanish Civil War: The Brainwashing of Francisco Franco* (London/New York: Routledge, 2002); Markku Ruotsila, „International Anti-Communism before the Cold War: Success and Failure in the Building of a Transnational Right“, in: *New Perspectives on the Transnational Right*, edited by Martin Durham, Margaret Power (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 11–37.

verskim poglavarima i novinarima. Mnogi su obećavali pomoć, nudili saradnju, međutim konkretnih rezultata je manjkalo.⁴ Jedino je uspeha bilo u stvaranju ruske sekcije u zemlji, jer su se tamošnji ruski emigranti pokazali puno agilnijim od svojih domaćina. Najznačajnija ličnost u zemlji bio je nesumnjivo Grigorije Grigorijevič Mitkevič.⁵ Rođen u plemićkoj porodici, završio je prava i počeo da se bavi trgovačkim poslovima. Podjednako snalažljiv u finansijskim kao u konspirativnim poslovima, uspeo je da u Kraljevinu SHS stigne kao srazmerno imućan emigrant. Od dolaska u zemlju, njegovo bogatstvo se samo uvećalo. Bio je neizostavan u gotovo svim ekonomskim i političkim akcijama ruske emigracije i vlasnik uspešne prodavnice „Ruski komisioni magazin“.⁶

Uz veliku rusku pomoć, prevashodno usled angažmana samog Mitkeviča, osnovana je, nakon puno muke, jugoslovenska Liga Obera 1929. godine. Međutim, njeni lideri – pukovnik u penziji i predsednik Sveslovenskog društva „Vizant“ Miloje Milić i publicista Nemanja Pavlović – bili su ličnosti malog političkog kapitala, koji nisu uspeali da razviju široku delatnost i jugoslovenska Liga Obera je vegetirala. Ruska sekcija uspeła je da pokrene *Bilten Lige Obera* u januaru 1933. kao prvi ozbiljni antikomunistički list u zemlji.⁷

Promena je nastupila po dolasku nacista na vlast u Nemačkoj. Iako je Rozenberg smatran ekspertom za komunizam, obračun sa komunistima poveren je Jozefu Gebelsu, novom ministru propagande. Za nastanak Antikominterne najzaslužniji je njegov blizak saradnik Eberhard Taubert. Od početka tridesetih Taubert je vodio antiboljševički referat pri mesnoj organizaciji NSDAP u Berlinu. Potom je postao rukovodilac referata II 4 (borba protiv ideoloških protivnika) u Ministarstvu propagande. Taubert je bio među „najtalentovanijim“ Gebelsovим saradnicima odgovoran za izradu scenarija za po zlu najčuveniji antisemitski film *Večiti Jevrejin*.⁸ Marta 1933. stvoren je Centralni savez nemačkih antikomunističkih udruženja, koji je krajem godine nazvan Antikominternom, kako bi se pojednostavio naziv. Po metodologiji rada udruženje se drastično razlikovalo od Međunarodne antikomunističke antante. Dok je EIA bila istinski nevladina organizacija, koja je nastojala da se nametne kao faktor u međudržavnim odnosima i da utiče na rad vlada, Antikomintern je bio de fakto organ Ministarstva propagande, koji je kamufliran kao ne-

⁴ Vidi: Rastko Lompar, „Međunarodna antikomunistička antanta (Liga Obera) i Kraljevina Srbija, Hrvata i Slovenaca“, *Токови историје*, бр. 2, (2025), 39–72.

⁵ Бранислав Жорж, *Краљевски сенатор* (Београд: приватно издање, 2003), 66–67.

⁶ Јован Качаки, „Судбина блага Петровградске заложне банке у Југославији 1920–1944. године“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 2–3, (2000), 214; *Белоемиграција у Југославији 1918–1941, Том I* (Београд: ИСИ, 2006), 156–159, 410–413, 416; *Белоемиграција у Југославији 1918–1941, Том II*, 17–18; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, Том III* (Београд: ЈРП, 2002), 58.

⁷ Растко Ломпар, „Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023), 262.

⁸ Bundesarchiv Koblenz (BAK), Nachlass Eberhard Taubert (1738), Eberhard Taubert, *Antisovjetski aparat nemačkog Ministarstva propagande*; Horst Junginger, „Gerhard Kittel – Tübinger Theologe und Spiritus rector der nationalsozialistischen Judenforschung“, in: *Täter und Komplizen in Theologie und Kirchen 1933–1945*, Manfred Gailus (Hg) (Göttingen: Wallstein, 2015), 100; Martin Finkenberger, „Antikomintern“, in: *Handbuch des Antisemitismus*, vol. V, edited by Wolfgang Benz (Berlin: De Gruyter Saur, 2012), 28–30.

vladina organizacija.⁹ EIA je nastojala da organizuje svoje filijale koje bi nadopunjavale rad antante, bez centralizovane kontrole. Sa druge strane, Antikomintern je zamišljen kao krovna organizacija koja je „progutala“ niz manjih organizacija, ostvarivši kontrolu nad njima. Ženevska centrala bila je potpuno spremna da svojim nacionalnim centrima prepusti veliku autonomiju u radu, dok je Antikomintern nastojao da što više veže za sebe organizacije sa kojima je saradivao u inostranstvu.

Antikomintern i intenziviranje antikomunističke propagande u Jugoslaviji

Prekretnica na polju antikomunističkog rada u Kraljevini Jugoslaviji nastupila je 1934. godine iz dva razloga. S jedne strane, od te godine novonastala nemačka antikomunistička organizacija Antikomintern počela je sa radom u zemlji, a s druge, u sadejstvu nje i EIA organizovana je globalna „Pro Deo“ inicijativa osnovana u oktobru 1933, koja je u Jugoslaviji naišla na svesrdnu podršku.¹⁰ Tada je antikomunistička propaganda u zemlji počela da poprima sve ozbiljnije obrise, nagoveštavajući period aktivnog rada na daljoj internacionalizaciji borbe s jedne strane, a sa druge na kreiranju učinkovitijih metoda. Veliku zaslugu za pojačanu aktivnost Antikominterna u Kraljevini Jugoslaviji imao je njihov referent za Jugoistočnu Evropu, jugoslovenski državljanin nemačkog porekla Adalbert Kungel. Rođen 1911. godine u Pančevu, stupio je u nacističku stranku tek u martu 1933. godine. Ovako kasni ulazak u stranku režima branjen je činjenicom da je kao jugoslovenski državljanin i vojni obveznik bio pod prismotrom organa Kraljevine Jugoslavije, te da je postojao rizik od prevelikog isticanja nacističkih stavova.¹¹ Kungel je odlično vladao srpskim, a čak se u korespondenciji sa jugoslovenskim organima potpisivao ćirilicom. Istovremeno, bio je vičan i u konspirativnim poslovima, te je uskoro počeo da radi kao obaveštajac VI uprave Glavne obaveštajne uprave Rajha (RSHA). Nije mu stoga bilo teško da se poveže sa Grigorijem Mitkevičem, i samim ljubiteljem konspiracije i zakulisnih dogovora.¹² Mitkevič je bio pravi čovek za Antikomintern u Jugoslaviji, jer se činilo da je bez njega svaki poduhvat unapred osuđen na propast. Za razliku od EIA, sa kojom se on povezao po svemu sudeći iz altruističkih pobuda jer ona nije nudila nikakvu finansijsku kompenzaciju saradnicima, sa Antikominternom priroda saradnje bila je drugačija. Naime, već od 1935. godine Mitkevič je postao poverenik Ministarstva propagande, preko kojeg je centrala u Berlinu znala sve detalje o antikomunističkom pokretu u Kraljevini. Za svoje usluge bio je i plaćen, ali su te uplate iz konspirativnih razloga fakturisane kroz njegovu radnju „Ruski komisioni magazin“.¹³

Na globalnom nivou, 1934. godina bila je godina kada su izložbe o religijskim progonima u Sovjetskom Savezu obišle svet. Većina materijala napravljena je u sadejstvu Antikominterna i EIA, a plasirana preko mreže kontakata i „prijatelja Antante“ u svetu. S jedne strane, Antikomintern je tek izgrađivao svoje kontakte u inostranstvu,

⁹ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (BArch), Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (R55), R55/369, Statut Antikominterna, 1. 8. 1934.

¹⁰ Ю. Лодыженский, *op. cit.*, 349.

¹¹ BArch, R55/376, Izveštaj Antikominterna Ministarstvu propagande, 30. 10. 1934.

¹² *Белоемиграција у Југославију 1918–1941, Том I*, 417; *Белоемиграција у Југославију 1918–1941, Том II*, 269–273.

¹³ Р. Ломпар, „Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941“, 271.

a s druge, ova inicijativa je, potpuno svesno, prikazivana kao isključiv poduhvat EIA, iako je po svemu sudeći uloga Nemaca bila presudna.¹⁴ U junu te godine izložba je bila u Londonu.¹⁵ Izložbe su potom organizovane u Poljskoj i Švedskoj odakle je putovala i obišla Norvešku, Holandiju, Estoniju i Letoniju.¹⁶ Ostvaren je kontakt sa Grčkom pravoslavnom crkvom, koja je obećala da će zainteresovati ostale balkanske pravoslavne crkve. U Kraljevini Jugoslaviji rad na organizaciji „Pro Deo“ izložbe posvećene fenomenu „bezbožnika“ u Sovjetskom Savezu poverena je do tada potpuno nepoznatom folksdojčeru Eugenu Mezneru. Pretpostavka je da je za odabir Meznera, kao čoveka koji do tada nije bio u kontaktu sa EIA, najzaslužniji bio agilni predstavnik Antikominterna Adalbert Kungel. Mezneru je obećana podrška jugoslovenskih vlasti i pravoslavnih crkava.¹⁷ Za celu akciju zainteresovao se i profesor Ljubljanskog bogoslovskeg fakulteta, Franc Grivec,¹⁸ koji se uključio u pripreme za organizaciju izložbe.¹⁹ On se aktivirao i tokom kampanje protiv verskih progona u SSSR-u još 1929. godine, te je godinama već bio na radaru EIA.

Septembra 1934. godine u Ženevu je otputovao Georgije Mitkevič kako bi učestvovao na sastanku „Pro Deo“ inicijative.²⁰ Iz Ženeve se vratio kao predstavnik i organizator jugoslovenske filijale „Pro Deo“, te je i izložba ubrzo postavljena u Beogradu. Prema jednom posleratnom saslušanju, materijale za „Pro Deo“ izložbu nabavio je Georgije Mitkevič „od ruskog nekog društva iz Pariza“, iako ih je zapravo dobio od EIA.²¹ Ona će gotovo dve godine putovati Jugoslavijom, obići 98 gradova u kojim će je posetiti 86.000 posetilaca. „Interesovanje za ovu izložbu je vrlo veliko i već sada se može reći da je ona potpuno uspela“, izveštavao je *Jugoslovenski narod* iz Sombora.²² U Slavanskom Brodu lokalni katolički sveštenik je posetio izložbu dajući joj podršku.²³ Crkveni krugovi, kako pravoslavni (RZC i SPC) tako i katolički, obećavali su pomoć u radu i inicijativa je ubrzo imala odseke u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu.²⁴ Posle otvaranja izložbi u gradovima organizovani su okružni komiteti

¹⁴ BArch, Außenpolitisches Amt der NSDAP (NS 43)/17, Zabeleška za Rajhslajtera Rozenberga, Radni plan Antikominterna, 10. 10. 1934; Lorna Waddington, „The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s“, *Journal of Contemporary History*, vol. 42, no. 4, (2007), 578.

¹⁵ Bibliothèque de Genève (BdG), Entente Internationale Anticommuniste (EIA)3013/14, Letak „Izložba bezbožničkih postera u Londonu“.

¹⁶ BArch, NS 43/17, Zabeleška za Rajhslajtera Rozenberga, Radni plan Antikominterna, 10. 10. 1934.

¹⁷ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Teodora Obera Eugenu Mezneru, 18. 5. 1934; Pismo Jurija Iljiča Lodiženskog Eugenu Mezneru, 1. 8. 1934.

¹⁸ Franc Grivec bio je slovenački teolog i profesor na Katoličkom fakultetu u Zagrebu i Ljubljani. Posebno se interesovao za ekumenistički pokret i rusku teološko-filozofsku misao. Vidi: Nik Trontelj, „Grivčevo delovanje v Zagrebu in njegovi spisi v hrvaščini“, *Bogoslovni vestnik*, vol. 78, no. 4 (2018), 927–942; „Grivec, Franc“, *Slovenska biografija*, dostupno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi216260/>

¹⁹ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Jurija Iljiča Lodiženskog Francu Grivecu, 16. 6. 1934.

²⁰ BdG, EIA, 3013/15, Spisak učesnika na sastanku „Pro Deo“, Ženeva, 10–11. 9. 1934; *Белоемиграција у Југославију 1918–1941, Том I, 420.*

²¹ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa saslušanja Milana L. Popovića, 26. 3. 1945, 15; Ю. Лодыженский, *op. cit.*, 352.

²² Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 38, Centralni Presburo predsedništva ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, fascikla 358, arhivska jedinica 508, Аноним, „Изложба Про Део – За Бога одржана у Сомбору“, *Југословенски народ*, 29. 1. 1936.

²³ AJ, 38-357-507, Vlašić Miroslav, „Sa izložbe Pro Deo“, *Hrvatska obrana*, 17. 4. 1936.

²⁴ *Белоемиграција у Југославију 1918–1941, Том I, 417.*

„Pro Deo“ inicijative, a predsednici su uglavnom bili sveštenici kako pravoslavni, tako i katolički.²⁵ Mitkevič je sve više putovao, organizujući antikomunističke krugove po provinciji, te se EIA obratila ministru unutrašnjih poslova sa molbom da mu se obezbedi besplatna železnička karta.²⁶

Uspehu „Pro Deo“ izložbe doprineo je i stav državnih vlasti.²⁷ U decembru 1935. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova obratilo se ministru prosvete Dobrivoju Stošoviću, informišući ga o postojanju izložbe i njenoj turneji. U dopisu je primećeno da nastavnici i direktori škola ne preporučuju dovoljno svojim učenicima da posete izložbu. Stoga mu je sugerisano da naredi školskim vlastima da „ovoj izložbi poklone naročitu pažnju i preporučje je đacima“.²⁸ Doista, ministar je uskoro uputio svim direktorima srednjih škola raspis u kojem je stajalo: „Preporučujem da učenici srednjih stručnih škola i viših razreda srednjih škola resora Ministarstva prosvete u grupama sa po jednim nastavnikom posete ovu izložbu kad bude priređena u njihovom mestu.“²⁹

Nakon što je kralj Aleksandar ubijen u Marselju 9. oktobra 1934. godine, i u Ženevi i u Berlinu nastala je bojazan da bi gubitak u njihovim očima nepomirljivog borca protiv komunizma mogao dovesti do slabljenja antikomunističkog usmerenja Kraljevine Jugoslavije. Već dan po atentatu, Teodor Ober je uputio pismo jugoslovenskom konzulu u Ženevi Nikoli Petroviću, jednom od najvećih prijatelja EIA u jugoslovenskoj diplomatiji, izražavajući u ime Antante i svoje lično ime duboko saučešće zbog smrti kralja.³⁰ Istovremeno, neizvesnost oko pravih motiva atentatora, organizatora iz senke, bila je plodno tle za razne teorije zavere i glasine. Cilj Antikominterneta kao i EIA bilo je ubeđivanje jugoslovenskih vlasti u to da je atentat delo komuniste. Vrlo detaljno je praćeno pisanje jugoslovenske i strane štampe o atentatu. Kralj Aleksandar je prikazivan kao nepokolebljivi antiboljševik, a praćena je i „neprijateljska“ štampa i njeno izveštavanje. Stručnjaci Antikominterneta bili su nezadovoljni pisanjem varšavskog jevrejskog lista *Moment*, u kojem se tvrdilo da kralj Aleksandar nije bio antisemita i da je nastojao da zaštiti jugoslovenske Jevreje od antisemitskih ispada, prevashodno ruskih izbeglica.³¹ Ovakvi tekstovi nisu bili pogodni za propagandu, jer „neprijateljska štampa“ nije napadala pokojnog kralja. Organ Antikominterneta, *Antikomintern nahrihtendinst* izveštavao je čitaoce o ubistvu kralja Aleksandra, navodeći da je u pozadini atentata najverovatnije bila komunistička zavera organizovana u Beču. Prema autoru, Kominterneta je godinama sarađivala sa raznim „naci-

²⁵ BArch, R55/1207, Georgije Mitkevič, Izveštaj o radu predstavnika EIA u Jugoslaviji od 15. 11. do 31. 12. 1935; Centrala „Pro Deo“ bila je veoma zadovoljna odzivom katoličkog klera iz Jugoslavije, jer je iz već nabrojanih razloga imala najmanje razvijenu saradnju upravo sa Katoličkom crkvom. Tako je glavni agent EIA i „Pro Deo“ inicijative u Irskoj, Ajlin O'Brien, katoličkoj javnosti svoje zemlje objašnjavala istinski interkonfesionalni karakter inicijative na sledeći način: „od ruskih hirurga, jugoslovenskih članova Katoličke akcije i jezuita do francuskih protestantskih sveštenika“. [Aileen O'Brien, „What is the Pro Deo?“, *The Irish Monthly*, vol. 64, no. 757, July 1936, 448].

²⁶ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Teodora Obera Živojinu Laziću, 29. 11. 1934.

²⁷ Nadežda Jovanović, „Beogradska javnost prema Sovjetskom savezu 1934–1941. godine“, *Tokovi*, br. 1–2, (1993), 138.

²⁸ AJ, fond 66, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, fascikla 75, arhivska jedinica 207, Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova Ministru prosvete, Dobrivoju Stošoviću, 25. 12. 1935.

²⁹ AJ, 66-75-207, Raspis Ministra prosvete svim direktorima srednjih škola, 10. 7. 1936.

³⁰ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Teodora Obera Nikoli Petroviću, 10. 10. 1934.

³¹ BArch, NS43/17, Anonim, „König Alexander und die Juden in Jugoslawien“, *Moment*, 12. 10. 1934.

onalnim revolucionarima“, poput VMRO i hrvatskih emigranata, sa ciljem dalje destabilizacije Kraljevine Jugoslavije.³²

U zemlji je pak preovladala svest o tome da i boljševici oplakuju „viteškog“ kralja. Beogradski listovi prenosili su nekrologe iz komunističkih listova. Koliko je javnost u to bila ubeđena, rečito govori činjenica da je i Dimitrije Ljotić, kojem se nikako ne može prigovoriti filokomunizam, pisao tih dana o „iskреноj“ žalosti komunista za kraljem Aleksandrom.³³ Reagujući protiv ovakvih napisa, pogotovo imajući u vidu pisanje beogradske *Pravde*, Teodor Ober je uputio pismo konzulu Petroviću. U njemu je tvrdio da ne može biti reči ni o kakvoj komemoraciji kralju Aleksandru u sovjetskoj štampi, kako je svoje čitaoce obmanula *Pravda*. Navodio je da je Narodni komesar inostranih dela, Maksim Litvinov pohvalno govorio o svom francuskom kolegi Bartuu, a ne o jugoslovenskom kralju, te da ga je ovo pisanje uverilo da postoje kamuflirani boljševici u beogradskoj štampi. Ovakva kampanja, prema njegovom mišljenju ima za cilj skidanje odgovornosti sa istinskih nalogodavaca marseljskog atentata – komunista. Istovremeno, upućivao je organe Kraljevine Jugoslavije na pisanje desničarskog francuskog lista bliskog Francuskoj akciji *Je vi partu (Je Suis Partout)* o atentatu.³⁴

Upliv nacista u međunarodni antikomunistički pokret nije mogao proći bez osnovnog političkog usmerenja nacističkog režima – antisemitizma. Upravo povezivanje Jevreja sa komunizmom izazivalo je trzavice između Antikominterna i EIA, ali Švajcarci nisu smeli da rizikuju da od sebe udalje „moćnijeg“ partnera u borbi sa komunizmom. Od novembra 1934. godine *Antikomintern nahrichtendienst* je počeo da uvrštava događaje u Kraljevini Jugoslaviji u svoju rubriku kratkih vesti. Prva vest ticala se hapšenja trideset studenata komunista u Subotici. Nije propuštena prilika da se naglasi da su brojna imena uhapšenih jevrejska.³⁵ Iste godine pripremano je novo izdanje antisemitske knjige *Svetski front (Die Weltfront)*, originalno objavljene 1926. godine sa priložima iz Nemačke, Italije, Mađarske i Rumunije. Novo izdanje, posvećeno skrivenoj ulozi Jevreja u komunističkom pokretu, imalo je priloge iz još jedanaest zemalja, među kojima je bila i Jugoslavija. U knjizi objavljenoj naredne godine našla se i „Poslanica sinoda episkopa Ruske zagranične crkve“ koja je interpretirana kao osuda jevrejskog uticaja na boljševički pokret.³⁶ Međutim, EIA je odbijala da se u ovu antisemitsku kampanju uključi i nije sarađivala sa onima koji su nastojali da povežu komunizam i Jevreje.

Prvi put je autoritet Georgija Georgijeviča Mitkeviča kao neprikosnovenog organizatora i koordinatora antikomunističkih aktivnosti u Kraljevini Jugoslaviji mogao biti uzdrman 1935. godine. Februara te godine se EIA obratio uticajni zagrebački novinar ruskog porekla Viktor Konstantinovič Manakin. On je bio urednik *Almanaha Kraljevine Jugoslavije* i jugoslovenskoj javnosti poznat kao autor brojnih informativnih brošura o zemlji i njenim banovinama. Bio je veteran građanskog rata i u Kraljevinu SHS stigao je

³² BAK, Druckschriften von Parteien und Verbänden (ZSg 1), Antikomintern – Gesamtverband deutscher antikomunistischer Vereinigungen (157), 2-I, *Antikomintern Nachrichtendienst*, 15. 10. 1934.

³³ Растко Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј?* (Београд: Catena mundi, 2021), 161–162.

³⁴ Види: Pierre-Marie Dioudonnat, *Je suis partout – 1930–1944 les maurrassiens devant la tentation fasciste* (Paris: La table ronde, 1973).

³⁵ BAK, ZsG 1, 157, 2-I, *Antikomintern Nachrichtendienst*, 14. 11. 1934.

³⁶ BArch, NS43/17, Zabeleška o novom izdanju knjige *Die Weltfront*, bez datuma; *Die Weltfront: Stimmen zur Judenfrage* (Berlin/Leipzig: Nibelungen Verlag, 1935).

sa činom pukovnika.³⁷ Naizgled nikakvih prepreka ovoj saradnji nije bilo, te je Ober odgovorio potvrdno na njegovu molbu za saradnju i slanje publikacija.³⁸ Ubrzo nakon toga, EIA se obratilo novoosnovano zagrebačko udruženje „Društvo prijatelja nacionalne Rusije“, čiji je sekretar i najenergičniji član bila prva Srkinja doktor istorijskih nauka Milica Bogdanović³⁹, a predsednik Lazar Car.⁴⁰ Društvo je uživalo izvesnu podršku katoličkih krugova (Pavle Jesih, monsijor Janko Barle) kao i pojedinih integralnojugoslovenskih političara (Juraj Korenić). Prema kasnijim tvrdnjama njegovih članova, Društvo je stajalo na hrvatskim pozicijama, te je odbilo da svom imenu doda pridev jugoslovenski, te stoga nije moglo dobiti nikakvu podršku iz Beograda.⁴¹

Ipak, društvo je bilo pod pokroviteljstvom pukovnika Manakina i tek je nastalo, te nije imalo još ni adekvatne prostorije, niti biblioteku. U svom pismu isticali su potrebu za uključivanjem društva u međunarodni antikomunistički pokret i navodili da su uspostavili već saradnju sa čehoslovačkim delegatom EIA Alfredom Šebekom. Navodili su da žele da se upuste u bespoštednu borbu sa komunizmom, za šta im je potrebna podrška EIA i njene brošure, kako bi formirali propagandnu biblioteku, jer je nabavljanje sovjetskih publikacija u Kraljevini Jugoslaviji gotovo nemoguće.⁴² Činilo se da je na pomolu nastanak novog nacionalnog centra EIA, ovog puta u Zagrebu. Međutim, saznajući za ovu komunikaciju, Grigorije Georgijevič Mitkevič je oštro protestovao, navodeći da pukovnik Manakin nije podesna osoba za saradnju i da je najpametnije da se Stalni biro u Ženevi uzdrži od kontaktiranja sa beloemigrantima u Kraljevini Jugoslaviji pre nego što se obaveste o njegovom mišljenju.⁴³ Ova intervencija umnogome je podmetnula klipove u točkove daljoj saradnji, te ozbiljna pomoć nije pružena Društvu nacionalne Rusije. Njihova predstavica Milica Bogdanović ponovo se obraćala u septembru 1935. godine EIA moleći za besplatno slanje publikacija jer novoosnovano društvo ne raspolaže dovoljnom količinom novca kako bi moglo da kupuje brošure.⁴⁴ I ovaj put reagovao je Georgije Mitkevič, tražeći da se prekinu svi kontakti sa pukovnikom Manakinom, koji po njegovim rečima uživa jako lošu reputaciju u zemlji, te bi saradnja sa njime mogla kompromitovati EIA u očima

³⁷ Vidi: Антон Викторович Посадский, *Полковник В.К. Манакин и Саратовский корпус: эпизод в гражданской войне* (Москва: АИРО-XXI, 2018).

³⁸ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Viktora Manakina EIA, 15. 2. 1935; Pismo Teodora Obera Viktoru Manakinu, 15. 2. 1935.

³⁹ Milica Bodanović (1907–1973) bila je prva Srkinja doktor istorijskih nauka, kao i prva žena uopšte koja je dobila titulu doktora na Zagrebačkom univerzitetu 1907. godine. Kao potomak Srba u austrijskoj vojnoj službi rođena je u Lincu, a nakon usavršavanja radila je u Zagrebu i Banjoj Luci. Istraživački se bavila rimskom istorijom, odbranivši svoju doktorsku disertaciju o caru Julijanu Apostati. Uz naučnu karijeru bila je veoma aktivna u ženskom pokretu, kao i veliki zaljubljenik u rusku književnost i kulturu. Pisala je puno o delima Tolstoja i Berđajeva. Vremenom se politički sve više počela okretati udesno. Nakon izbivanja Drugog svetskog rata kao Srkinja bila je prinuđena da napusti NDH, te je prešla u Srbiju, gde je penzionisana 1942. godine kao profesor Pančevačke gimnazije. Tokom okupacije nastavila je sa antikomunističkom propagandom. Bila je najčešći gostujući predavač u Zavodu za prinudno vaspitanje omladine [Ivana Spasović, *Bile su prve: biografije odvažnih Srkinja*, (Čačak: Pčelica, 2022), 37–39; Aleksandar Stojanović, *Zavod za prinudno vaspitanje omladine 1942–1944* (Beograd: INIS, 2024), 310–312].

⁴⁰ Car se, zbog bolesti, 1937. godine povukao sa mesta predsednika, a novi predsednik postao je dr Franja Bučar [Knjižnica grada Zagreba (KGZ), Zbirka Rara, R-789, Društvo prijatelja nacionalne Rusije u Zagrebu].

⁴¹ *Isto*.

⁴² BdG, EIA, 3164/5, Pismo Društva prijatelja nacionalne Rusije u Zagrebu EIA, 27. 2. 1935.

⁴³ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Georgija Mitkeviča Aleksandru Lodiženskom, 30. 3. 1935.

⁴⁴ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Milice Bogdanović EIA, 20. 9. 1935.

jugoslovenske javnosti.⁴⁵ Društvo prijatelja nacionalne Rusije stoga je skrajnuto iz vido-kruga EIA, pa su na njenu X konferenciju juna 1935. pozvani samo konzul Petrović i predstavnik Centralnog presbiroa Milorad Radovanović.⁴⁶

Tokom 1935. godine bio je veoma aktivan i Antikomintern na Balkanu. Adalbert Kungel i Georgije Mitkevič formalizovali su saradnju koja je počela da se manifestuje konkretnim koracima. Novcem iz Berlina objavljena je knjiga Petra Sergijevskog „Jugoslavija i Komintern“, sa tiražem od više hiljada primeraka. U pripremi su bile i brošure pod radnim nazivima „Uticaj ponovne obnove odnosa sa Sovjetskom Rusijom i aktivnost Kominterne na Balkanu“, „Taktika Kominterne“, „Boljševizam i religija“, „Žena u SSSR-u“ i „Komunizam i seljaštvo“. Takođe, dogovorena je redovna razmena informacija između jugoslovenskog centra EIA i Antikomintern.⁴⁷

Takođe, Mitkevič je sa prijateljima organizovao prikazivanje „našeg“ filma pod nazivom „Kontrasti sovjetske stvarnosti“. Iz dokumenta nije jasno ko je autor filma, da li sami beloemigranti, da li Antikomintern ili pak EIA. U svakom slučaju, film je prikazan premijerno u ruskom oficirskom kazinu u Beogradu. Projekciji su, pored brojnih emigranata, prisustvovali šef antikomunističkog odeljenja Odeljenja za državnu zaštitu Ivanović i šef publicističkog odeljenja CPB-a Milorad Radovanović, već godinama aktivan u antikomunističkoj borbi.⁴⁸ Film je potom prikazan u Beloj Crkvi, gde su, zbog velikog interesovanja tamošnje ruske kolonije, održane tri uzastopne projekcije. Potom je poslat u Skoplje, gde je takođe bilo više projekcija. Na njima su bili brojni predstavnici sveštenstva SPC, ali i tamošnji katolički biskup. U razgovoru sa njime Mitkevič je dogovorio da se uskoro održi jedno antikomunističko predavanje i projekcija ovog filma u Biskupskom domu u Skoplju. Prisutan je bio i pomoćnik bana Vardarske banovine. Film je emitovan i u Sarajevu, Dubrovniku i Novom Sadu.⁴⁹ Zaključujući izveštaj, Mitkevič je naveo da se ovaj film pokazao kao sjajno propagandno sredstvo i najavio proizvodnju sličnog filma o moralu i kulturi u Sovjetskom Savezu.

Mitkevič je sa saradnicima nastavio sa objavljivanjem *Biltena Lige Obera* o stanju u SSSR-u na osnovu izvora iz Ženeve i Berlina.⁵⁰ Tokom 1935. godine izašlo je šest Biltena u po 250 primeraka.⁵¹ Takođe, Mitkevič je obavestio Kungela da je uz finansijsku pomoć iz Nemačke objavljena nova brošura o seljaštvu.⁵² Sam Kungel nije sedeo skrštenih ruku, već je otputovao u Beograd, gde je započeo sa radom na planu formiranom u Berlinu. Cilj njegove misije bio je izvršiti pritisak na predsednika Vlade Bogoljuba Jevtića, kako na sastanku Balkanskog pakta 10. maja 1935. godine ne bi

⁴⁵ BdG, EIA, 3164/5, Pismo Georgija Mitkeviča EIA, 28. 9. 1935.

⁴⁶ BdG, EIA, 3031/2, Lista pozvanih na X kongres EIA.

⁴⁷ BArch, NS 43/18, Izveštaj o radu referata III Antikomintern, 28. 2. 1935.

⁴⁸ Na inicijativu Odeljenja za državnu zaštitu, preko Centralnog presbiroa i njihovog dopisnika u Ženevi, Bogdana Radice uspostavljen je stalan kontakt između EIA i ODZ i svakodnevno slanje publikacija jugoslovenskoj policiji [AJ, 38-96-228, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državnu zaštitu, Centralnom presbirou, 22. 8. 1935; Centralni presbiro Bogdanu Radici, 27. 8. 1935].

⁴⁹ BArch, R55/1207, Georgije Mitkevič, Izveštaj o radu predstavnika EIA u Jugoslaviji od 15. 11. do 31. 12. 1935.

⁵⁰ Б. Жорж, н. д., 66-67.

⁵¹ BArch, R55/1207, Georgije Mitkevič, Izveštaj o radu predstavnika EIA u Jugoslaviji od 15. 11. do 31. 12. 1935.

⁵² BArch, NS43/17, Pismo Georgija Mitkeviča Adalbertu Kungelu, 2. 5. 1935; Велимир Дежелић, *Садашњи живот руског сељака: црвено село* (Београд: без издавача, 1935).

došlo do dogovora o priznanju SSSR-a. Sastavio je pismo knezu Pavlu, koje je potpisao i patrijarh Varnava, sa molbom da se utiče na Jevtića kako ne bi došlo do priznanja Sovjetskog Saveza. Uz to pismo patrijarh je priložio i svoje privatno pismo knezu namesniku, o čijem sadržaju Kungel nije znao ništa. Uz pisma su priložene i pojedine brošure Antikominterna. Pisma sličnog sadržaja dobila su ostala dvojica namesnika kao i predsednik Senata. Namesnici su iskazali interesovanje i tražili su da se dostavljanje sličnih informacija nastavi u budućnosti.⁵³

Kungel je ostvario saradnju i sa još jednim prekaljenim antikomunističkim borcem, urednikom *Balkana* Svetolikom Savićem.⁵⁴ Pratio je pažljivo pisanje ovog lista na čijim je stranicama jula 1935. godine „ekskluzivno“ objavljivan spisak članova masonskih loža u Jugoslaviji.⁵⁵ Na njegov nagovor urednik pančevačkog nemačkog lista *Folksruf*, koji je pripadao nacističkoj grupi folksdojčera tzv. „Obnoviteljima“, pisao je uredniku *Balkana* sa molbom da mu redovno šalje primerke svog lista. Navodio je da je njegov stav prema nacionalsocijalističkoj Nemačkoj i unutrašnjoj problematici Kraljevine Jugoslavije „odličan“ i da saradnja ova dva lista „približava nemački i srpski narod“.⁵⁶ Sutradan je Saviću pisao i Adalbert Kungel. Laskavim rečima hvalio je pisanje *Balkana*, navodeći da „sa velikom pažnjom pratimo Vašu borbu“ i nudeći redovnu razmenu informacija i materijala. Pismo je zaključio: „Radovali bismo se, ako biste nam saopštili šta Vas najviše interesuje i kako Vi zamišljate zajednički rad“.⁵⁷ Kod pisanja *Balkana* o komunizmu nacisti su posebno cenili antisemitizam koji je bio sve očitiji. I sami su nastojali da osnaže te sentimente u jugoslovenskoj javnosti. Tako su, izveštavajući o provali u Zagrebačkom centralnom komitetu novembra 1935. godine, isticali činjenicu da je među uhapšenim otkriveno i sedmoro Jevreja, od kojih su dve „čerke bankara Hercoga“.⁵⁸ *Antikomintern nahrichtendienst* preneo je navodnu propoved srpskog patrijarha o tome da „Svako ko tuđinsku jevrejsku moć, koja vlada Rusijom, identifikuje sa ruskom vlašću se ogrešuje o ruski narod“.⁵⁹ S druge strane, *Balkan* je doslovno prenosio prevode tekstova iz publikacija Antikominterna, najčešće ih prevodeći iz francuskog izdanja.⁶⁰

⁵³ BArch, R55/1207, Izvod iz izveštaja o putu po Balkanu referenta Kungela, maj 1935.

⁵⁴ Svetolik Savić (1873–1944) bio je pionir srpskog tabloidnog novinarstva i biciklizma. Krajem 19. veka bio je poznat u srpskoj javnosti kao jedan od najboljih srpskih biciklista. Istovremeno, zajedno sa braćom uređivao je opozicioni *Mali žurnal*. Nakon Prvog svetskog rata osnovao je efemernu Srpsku stranku, koja je zastupala srpski nacionalizam, ali je ubrzo pronašao zajednički jezik sa Narodnom radikalnom strankom, sa čijom podrškom je pristupio osnivanju Srpske nacionalne omladine (Srnao) 1922. godine. Sa kolegom Krstom Cicvarićem pokrenuo je list *Balkan*, koji će postati simbol skandaloznog novinarstva u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. List je imao snažno antikomunističko, antisemitsko i filonacističko usmerenje, a Savić je štampao i *Protokole sionskih mudraca* 1939. godine. Sa antikomunističkom i antisemitskom propagandom nastavio je i tokom okupacije, a po dolasku komunista na vlast je streljan [Aleksandar Stojanović, *Ideje, politički projekti i praksa Vlade Milana Nedića* (Beograd: INIS, 2015), 70–72, 87–88].

⁵⁵ BArch, R55/1207, Spisak Sarajevskih masona po pisanju Balkana od 27. 7. 1935; Spisak članova lože Srbija; Spisak članova jevrejske lože „Solomon Alkalaj“; Spisak članova Zagrebačke lože; Spisak članova Subotičke lože.

⁵⁶ DAS, BIA,III-110, Pismo urednika Folksruf-a Svetoliku Saviću, 8. 10. 1935.

⁵⁷ DAS, BIA,III-110, Pismo Adalberta Kungela Svetoliku Saviću, 9. 10. 1935.

⁵⁸ BAK, ZsG 1, 157, 2- II, *Antikomintern Nachrichtendienst*, 1. 12. 1935.

⁵⁹ BAK, ZsG 1, 157, 2- II, *Antikomintern Nachrichtendienst*, 1. 6. 1935.

⁶⁰ Vidi: AJ, 38-357-507, Аноним, „Большевички дипломати и агенти“, *Балкан*, 21. 3. 1936; Аноним, „Ко поткопава човечанство?“, *Балкан*, 25. 3. 1936; Аноним, „Међународни комитет пријатеља Совјетске Русије“, *Балкан*, 25. 3. 1936.

Posmatrano u celini, Antikomintern je između 1934. i 1935. godine razvio živu aktivnost u Jugoslaviji, ali se prevashodno oslanjao na „nasledenu“ infrastrukturu i kontakte EIA. Još uvek u zemlji nije postojala mreža saradnika Antikominterna. Tako, kada je januara 1935. godine Antikomintern pristupio izradi knjige priloga o borbi celog sveta protiv komunizma, koja je za cilj imala demonstraciju „preuzimanja vođstva Nemačke u antikomunističkom pokretu“, među 40 priloga raznih saradnika berlinske organizacije nije bilo nijednog Jugoslovena.⁶¹ Tek će stvaranjem Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta Antikomintern dobiti podesnog partnera u zemlji.

Osnivanje Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta

U korenu osnivanja Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta bila je inicijativa EIA na stvaranju jugoslovenske filijale novog poduhvata EIA, Međunarodnog antimarksističkog instituta.⁶² Nakon osnivanja centralnog Međunarodnog antimarksističkog instituta u Ženevi 1935. godine, Jurij Ilić Lodiženski se obratio jednoj članici ruske sekcije u zemlji sa molbom da stupi u kontakt sa profesorima teologije iz Zagreba i Ljubljane, Jankom Oberškim⁶³ i Francom Grivecom. Njih dvojica su bili veoma zainteresovani za osnivanje antikomunističkih instituta u Hrvatskoj i Sloveniji. Sugerisao joj je da obrati posebnu pažnju na ovu akciju, jer je Kraljevina Jugoslavija „vanredno važna“, a u njoj je nedovoljno urađeno.⁶⁴ Grivec i Oberški su sa EIA već saradivali na polju kritike verskih progona u Sovjetskom Savezu 1929. godine i podrške izložbi „Pro Deo“ u zemlji.

Ipak, osnivanje jugoslovenskog Antimarksističkog instituta nije bilo delo ni Janka Oberškog ni Franca Griveca, već vojvođanskog senatora i političkog radnika Milana L. Popovića (1883–1945). Rođen je 1883. godine u Pančevu, iako je zbog kasnije kandidature u Bačkoj u zvaničnoj biografiji pisalo da je rođen u Titelu. Sin srpskog sveštenika i nacionalnog radnika, dobio je najbolje školovanje. Završio je prava u Budimpešti i Tübingenu, a potom teologiju u Černovicu i Bernu. Po povratku u Vojvodinu bavio se novinarstvom, a pisao je i pesme. Bio je među osnivačima „Slovenskog juga“, učestvovao na Jugoslovenskim omladinskim kongresima u Beogradu i Sofiji, pisao za list *Sloga*, a potom od 1914. godine bio urednik *Srpsstva*, antiradikalnog lista Srpske narodne stranke u Ugarskoj. Od neprijatelja bio je označen kao „mađaron“, odnosno pristalica integracije Srba u Austrougarsku. Ta etiketa pratiće ga čitavog života.⁶⁵ Polemisao je često sa ličnostima i listovima iz Srbije, zastupajući nezavisniju poziciju ugarskih Srba.⁶⁶ Ipak, podržavao je Srbiju u balkanskim ratovima, te proveo 13 meseci u zatvoru u Ugarskoj.⁶⁷ Po ujedinjenju nastavio je sa novinarskim i publicističkim radom uređujući *Odjek* (1926–1936), a radeći i kao urednik spoljnopoličke rubrike u listu *Vreme* (1927–1928). Takođe, objavio je i niz knjiga, uglavnom iz istorije Vojvodine. Izabran je za se-

⁶¹ BArch, NS43/17, Izveštaj Antikominterna Spoljnopoličkom odeljenju Nacističke stranke, 22. 1. 1935.

⁶² Ю. Лодыженский, *op. cit.*, 329.

⁶³ Janko Oberški bio je katolički teolog i profesor na Katoličkom bogoslovskom fakultetu. Vidi: Adalbert Rebić, „Janko Oberški – uz četrdesetu obljetnicu smrti“, *Bogoslovska smotra*, vol. 78, no. 4, (2008), 769–788.

⁶⁴ BdG, EIA, 3047/12, Pismo Jurija Ilića Lodiženskog Veri Petrovnoj, 2. 10. 1935.

⁶⁵ Б. Жорж, *н. д.*, 26–33.

⁶⁶ Види: Милан Л. Поповић, *Срби у Угарској и Србија као пијемонт српства* (Нови Сад: Парна штампарија Борђа Ивковића, 1912).

⁶⁷ Б. Жорж, *н. д.*, 33–34.

natora 1932. godine, kao predstavnik Dunavske banovine. Bio je i potpredsednik Senata, kao i član raznih senatskih odbora. U trenutku osnivanja Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta bio je veran Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci, na čijoj je listi izabran za senatora, i protivnik tadašnjeg predsednika vlade Milana Stojadinovića.⁶⁸

Milan L. Popović je 1935. godine počeo sa pripremnim radovima na osnivanju u tom trenutku samo jugoslovenskog ogranka Međunarodnog antimarksističkog instituta. Ko je bio inicijator iz senke ovog okupljanja nije dokraja jasno. Popovićev biograf Branislav Žorž smatrao je da je Anton Korošec, uticajni ministar unutrašnjih poslova, bio siva eminencija ovog okupljanja, dok je sam Popović tvrdio na posleratnom saslušanju da je to bio knez namesnik Pavle.⁶⁹ Dodatni podsticaj predstavljala je Popovićeva poseta Poljskoj, zemlji u kojoj je po njegovim rečima komunizam „suzbijen“.⁷⁰ U svakom slučaju, počeo je da okuplja oko sebe grupu istomišljenika. Na samom početku upućen je na Georgija Mitkevića i Alekseja Ksjunjina, proverene kadrove EIA, ali je nova organizacija zahvaljujući vezama uticajnog senatora mogla računati na učešće, ili makar podršku, puno prominentnijih ličnosti jugoslovenskog političkog života nego ma koja prethodna organizacija. Prema zabeleškama Milana L. Popovića, sredinom 1935. godine očekivano je učešće senatora Miroslava Ploja, Svetozara Tomića, Želimira Mažuranića i Momčila Ivkovića, kao i Milana Kašanina. Pored njih, računalo se na pomoć generala Danila Kalafatovića i Stevana Boškovića, poslanika i bivšeg ministra Vojislava Janića, profesora Mirka Kosića i Mileta Pavlovića, šefa umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete Veljka Petrovića, industrijalca Damnjana Brankovića, generalnog sekretara Trgovačke Komore Svetislava Marodića i generalnog sekretara Industrijske komore Steve Popovića. Na spisku saradnika nalazilo se i ime prekaljenog borca protiv komunizma, urednika *Ideja*, književnika Miloša Crnjanskog.⁷¹

Navedenim ličnostima upućen je memorandum u kojem su isticani razlozi za osnivanje budućeg Antimarksističkog instituta u Beogradu. Navođeno je da će institut biti formiran kao „autonomna filijala postojećeg već u Ženevi centralnog antimarksističkog instituta, na čelu kojega stoji poznati borac protiv komunizma i njegovih pomagača dr Teodor Ober“.⁷² Od samog početka dokumenta jasno je da je nova jugoslovenska organizacija zamišljena kao deo EIA, odnosno njenog Međunarodnog antimarksističkog instituta. Ovakav aranžman bi po mišljenju Milana Popovića bio višestruko koristan. Omogućeno bi bilo snabdevanje materijalom EIA, za beogradsku organizaciju bi bilo lakše da „stupi u vezu sa svima sličnim ustanovama u inostranstvu“, a istovremeno joj

⁶⁸ *Isto*, 49–51. Nakon kraha Kraljevine Jugoslavije u Aprilskom ratu povezao se sa Komesarskom upravom Milana Aćimovića i postao zadužen za pitanja Srba koji su se našli van granica okupirane Srbije. Ubrzo je bio upućen u Mađarsku, gde je postao predstavnik Srba u parlamentu u Budimpešti. Bio je među onima koji su nastojali da se odgovorni za strahovite zločine u raciji u južnoj Bačkoj kazne i nastojao je da se istina o tim događajima raširi van granica Mađarske. Istovremeno je pozivao srpski narod na borbu protiv komunizma i lojalnost mađarskim vlastima. Zbog svog rada označen je kao izdajnik i od strane četnika i partizana. Streljan po dolasku komunista na vlast [Momir Ninković, „Popović Milan Lukin“, u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon* (Beograd/Zagreb: Institut za savremenu istoriju/Hrvatski institut za povijest/Društvo istoričara Srbije, 2016), 234–237].

⁶⁹ Up. DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa saslušanja Milana L. Popovića, 26. 3. 1945, 11; Б. Жорж, *н. д.*, 64.

⁷⁰ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa saslušanja Milana L. Popovića, 26. 3. 1945, 11.

⁷¹ DAS, BIA, III-110, Spisak predloženih članova Antimarksističkog Instituta u Beogradu, bez datuma.

⁷² DAS, BIA, III-110, Antimarksistički institut u Beogradu, bez datuma.

omogućava da stoji „izvan svakih političkih stranaka i njihove međusobne borbe i da bude pristupačan svakom rodoljubu, koji hoće da radi na učvršćivanju nacionalnih osnova državnog i društvenog života i na suzbijanju subverzivnih i anacionalnih pokreta“. ⁷³ Podvučeno je da ženevska centrala „ne može i neće rukovoditi ili kontrolisati rad Antimarksističkog instituta u Beogradu“. Važno je napomenuti da je od začeca budući Jugoslovenski antimarksistički komitet bio zamišljen kao filijala EIA, ali otvorena za saradnju sa „sličnim ustanovama“ u inostranstvu. Iako neizrečeno, jedina „slična ustanova“ istog kalibra kao i EIA bio je nesumnjivo berlinski Antikomintern, sa kojim su pojedini članovi, u prvom redu Georgije Mitkević već bili u kontaktu. Dokument je navodio programske ciljeve instituta, koji su bili u prvom redu „naučno obaranje marksističkog i materijalističkog pogleda na svet“, izdavanje knjiga i brošura, obelodanjivanje obmana komunizma u praksi, otkrivanje pravog stanju u SSSR-u, otkrivanje antidržavnog i anacionalnog rada komunista i njihovih pomagača u Kraljevini Jugoslaviji, kao i otkrivanje i borba protiv svih onih koji direktno ili indirektno „sudeluju širenju komunizma“ ili onima koji saraduju u zajedničkom frontu sa komunizmom, u prvom redu „masonerija i međunarodno jevrejstvo“. Konačno cilj je bilo i „širenje zdravih nacionalnih ideja“. ⁷⁴ Prema predloženoj hijerarhizaciji, očigledno preuzetoj od EIA, institutom je upravljao suštinski Stalni biro, potom Upravni odbor i naposljetku Skupština svih članova.

Tokom leta i jeseni ovi materijali širili su se poverljivim krugom jugoslovenske političke i kulturne elite. Kao nikad do tada broj zainteresovanih za akciju se povećavao. Ipak nisu svi „predloženi“ članovi bili spremni za saradnju. Već u septembru učešće su otkazali general Danilo Kalafatović i drugi, navodeći da zbog drugih obaveza nisu u mogućnosti da neposredno uzmu učešća u radu, ali izražavajući nadu u uspeh ove „korisne“ inicijative. ⁷⁵ Ipak, veliku pomoć Milanu Popoviću pružio je, čini se nezaobilazni, novinar Svetolik Savić. Njegov ulazak u organizaciju Antimarksističkog instituta trebalo bi posmatrati u kontekstu kontakata predstavnika Antikomintern Adalberta Kungela sa njime, te nastojanjem da se pojača nemački uticaj u budućoj organizaciji. Savić je navodio da je razvio odlične kontakte sa ljudima iz Novog Sada, koji su veoma zainteresovani za ulazak u inicijativu. Njihovo prisustvo, prema njegovim rečima, bilo je prevashodno važno jer oni dobro poznaju „židovske masonske lože, odakle i potiču levičari jer ih svi pomažu novčano“. Među preporučenim novosadskim saradnicima bio je i Vuja Šeša, godinama aktivan u nacionalnim organizacijama u Vojvodini. Savić je navodio da u Beogradu „imam jednog Rusa i jednog đenerala koji će doći“ na sastanak. ⁷⁶

Doista, prvom konstitutivnom sastanku budućeg Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta u prostorijama Senata, održanom 28. septembra 1935. godine, prisustvovali su, pored Milana Popovića i Svetolika Savića, Georgije Georgijević Mitkević i Dragomir Pavlović ⁷⁷, „Rus“ i „đeneral“ iz pisma. Uz njih bili su profesor Mile Pavlović, Boris Heršovan, građevinski preduzimač Aleksandar Slivinski, zanatlija Sava Grkinić, novinar

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ DAS, BIA, III-110, Pismo Danila Kalafatovića Milanu L. Popoviću, 17. 9. 1935; Pismo predsednika središnjeg odbora Narodne odbrane Milanu L. Popoviću, 27. 9. 1935.

⁷⁶ DAS, BIA, III-110, Pismo Svetolika Savića Milanu L. Popoviću, 23. 9. 1935.

⁷⁷ Dragomir Pavlović (1883—1939) bio je generalštabni brigadni general Jugoslovenske vojske. Pensionisan je 1932. godine.

Vuja Šeša i četnički vojvoda Kosta Pećanac.⁷⁸ Dogovoreno je da se proširi krug saradnika, kao i da se uputi raspis svima zainteresovanima za rad na „ovom patriotskom poslu“ sa potpisima prisutnih. Sledeća konferencija zakazana je za 12. decembar iste godine, kada je trebalo da se formira nova organizacija. Rad na vrbovanju zainteresovanih nastavljen je jačom žestinom. Svetolik Savić je već u oktobru navodio da će sa njime na sledeći sastanak doći još petorica iz Novog Sada, kao i da je obezbedio učešće prvog zagrebačkog člana, dr Kozjaka, za koga ga uveravaju da je „dobar nacionalista i Jugosloven“. Pored navedenih, uspeo je da privuče i vanredno imućnog industrijalca i vlasnika fabrike hartije Milana Vapu, inače jednog od finansijera Jugoslovenskog narodnog pokreta Zbor.⁷⁹

Nije sačuvan zapisnik niti spisak učesnika sastanka 12. decembra, ali je na njemu doneta odluka o osnivanju organizacije po imenu „Jugoslovenski antimarksistički komitet“. Na ovom sastanku, ili možda ranije, doneta je odluka da se odustane od originalnog skromno zamišljenog plana o tome da se samo formira ogranak Međunarodnog antimarksističkog instituta u Ženevi i da se pristupi stvaranju ozbiljne organizacije kadre da i sama vodi borbu protiv komunizma. Pravila i ime novog udruženja potvrdilo je Ministarstvo unutrašnjih poslova 17. decembra iste godine, te ime Antimarksističkog instituta više nije nikada pominjano, a nastao je JAK.⁸⁰ Pre isteka 1935. godine održan je još jedan sastanak 30. decembra, kada prvi put prisustvuje i urednik *Ideja* Miloš Crnjanski.⁸¹ On će ubrzo biti upućen u Berlin kao dopisnik Centralnog presbiroa, a u prestonici Nemačke služiti i kao delegat JAK pri Antikominternu.⁸² Iz konspirativnih razloga njegovo ime ne pominje se gotovo više nikada u dokumentima jugoslovenskog udruženja, mada je iz nemačkih izvora jasno da je Crnjanski i dalje bio član JAK-a.

Prvi korak za novonastalo udruženje bilo je zakazivanje godišnje skupštine kako bi se izabrao Upravni odbor Komiteta. Tražena je dozvola od Uprave grada Beograda za njeno održavanje u sali Invalidskog doma 12. januara 1936. godine i navodeno je da će samo poverljiva lica moći da prisustvuju, kako bi se izbegla mogućnost skandala.⁸³ Prva godišnja skupština doista je održana tog dana, a prisustvovali su joj, pored članova Komiteta, i delegat iz Opšte policije i Centralnog presbiroa. Milan Popović je održao govor o ciljevima JAK-a i potrebi tesnog sadejstva sa državnim vlastima. Jednoglasno su usvojeni pravila i Statut Komiteta, a skupština je izabrala i upravna tela JAK-a. Za predsednika je izabran Milan L. Popović, za potpredsednika Stevan Knežević, general u penziji, za sekretara Vojislav Stanković, student Eskontne akademije, a za blagajnika advokat Predrag Kašiković. U Upravnom odboru bilo je dvanaest članova: načelnik Ministarstva unutrašnjih poslova i urednik lista *Policija* Vasa Lazarević⁸⁴, pomoćnik bana u penziji Milorad Jovanović, činovnik Ministarstva trgovine i industrije Paja Budimir, advokati Dobroslav i Milorad Bogdanović, industrijalci Mi-

⁷⁸ DAS, BIA, III-110, Sastanak u Senatu, 28. 9. 1935.

⁷⁹ DAS, BIA, III-110, Pismo Svetolika Savića Milanu L. Popoviću, 11. 10. 1935.

⁸⁰ DAS, BIA, III-110, Pismo Milana L. Popovića Upravi Grada Beograda, 2. 1. 1936.

⁸¹ DAS, BIA, III-110, Sastanak u ponedeljak, 30. 12. 1935.

⁸² Милош Црњански, *Дипломатски извештаји 1936–1941*, ур. Александар Стојановић, Растко Ломпар (Београд: Задужбина Милоша Црњанског/Catena mundi, 2019), 63; 86–87; 802–803.

⁸³ DAS, BIA, III-110, Pismo Milana L. Popovića Upravi Grada Beograda, 2. 1. 1936.

⁸⁴ Vasa Lazarević se tokom karijere u policiji često bavio problematikom ruskih emigranata [Istorijski arhiv Beograda (IAB), Bezbednosno informativna agencija (BIA), Dosije Nikole Gubareva].

lan Vapa i Milan Jašča, novinari Stanislav Krakov i Svetolik Savić, sekretar zadruga železničkog osoblja Jakov Bašić, pukovnik u penziji Miloš Grujičić i učitelj Milivoje Jarebica.⁸⁵ Sednica je ovim izborima okončana.

Tako je stvoren Jugoslovenski antimarksistički komitet, organizacija nastala u velikoj meri zahvaljujući podršci međunarodnih faktora. Ipak, ona nije mogla da postoji bez političke volje u samoj zemlji. Pokrovitelj iz senke rada komiteta bio je knez Pavle, dok se predsednik Vlade Milan Stojadinović držao u početku rezervisano, zbog opozicionog stava Milana L. Popovića prema vladi JRZ-a.⁸⁶ Vremenom, kako se Popović približavao vladajućoj stranci, rasla je i državna podrška JAK-u. Izuzetak je bilo Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je od samih početaka rada komiteta pružalo podršku. Krajem 1935. godine u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova sazrela je ideja o potrebi organizovanja posebnih banovinskih i sreskih komiteta, koji bi bili koordinisani od strane ministarstva, a propagandom snabdeveni od strane komiteta koji se u tom trenutku organizovao.⁸⁷ To će zaista i biti urađeno krajem naredne godine.

Istovremeno, pomoć su radu komiteta pružili rektor Beogradskog univerziteta Vladimir Ćorović, predsednik beogradske opštine Vlada Ilić, patrijarh SPC Varana i Državni sud za zaštitu države, čija arhiva je postala dostupna komitetu.⁸⁸ Posebno značajna bila je podrška Centralnog presbira čiji je šef Kosta Luković u izveštaju Ministarskom savetu o radu CPB-a tokom 1936. godine navodio konkretne korake koji su učinjeni kako bi se pomoglo JAK-u.⁸⁹ Istovremeno, pomoć komitetu pružilo je i Političko odeljenje MIP-a, snabdevajući ga informacijama i logistički pomažući njegove kontakte u inostranstvu. Od samog osnivanja komitet je, za razliku od prethodnih antikomunističkih organizacija, raspolagao nemalom količinom novca, te je bio u mogućnosti da materijalno pomaže različite organizacije ali i da plaća prostorije i saradnike. Izvori ovog novca nisu dokraja jasni. Deo sredstava dobijen je od priloga imućnih članova komiteta.⁹⁰ Milan L. Popović će novembra 1936. godine Upravni odbor obavestiti da je od „nekih ličnosti“ dobio uveravanja o mesečnoj pomoći u iznosu od 10.000 namenjenih štampanju *Biltena*.⁹¹ Po svom posleratnom iskazu, „JAK je dobivao na ime izdržavanja iz poverljivog fonda MIP u Beogradu stalno sumu od 20.000 din mesečno“.⁹²

Nakon osnivanja, prema Milanu L. Popoviću, komitet je imao dva moguća pravca budućeg rada. S jedne strane, mogao je biti „savetodavni organ vlasti“, koji bi koordinisao i usmeravao mere državne represije prema komunizmu, a sa druge je mogao

⁸⁵ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa I redovne godišnje skupštine JAK, 12. 1. 1936.

⁸⁶ AJ, fond 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fascikla 22, arhivska jedinica 169, Jugoslovenski antimarksistički komitet Milanu Stojadinoviću, 24. 1. 1936; DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa I redovne sednice Stalnog biroa JAK, 3. 2. 1936.

⁸⁷ H. Јовановић, *н. д.*, 150–151.

⁸⁸ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa II redovne sednice Stalnog biroa JAK, 20. 2. 1936; Zapisnik sa IV redovne sednice Stalnog biroa JAK, 9. 3. 1936.

⁸⁹ H. Јовановић, *н. д.*, 151.

⁹⁰ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa III redovne sednice Stalnog biroa JAK, 28. 2. 1936; Zapisnik sa V redovne sednice Upravnog odbora JAK, 23. 6. 1936.

⁹¹ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa VI redovne sednice Upravnog odbora JAK, 3. 11. 1936.

⁹² DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa saslušanja Milana L. Popovića, 26. 3. 1945, 13–16.

postati krovna organizacija koja bi sa „nacionalnim udruženjima pokrenula ofanzivnu akciju“.⁹³ Izbor između potpune integracije u državni aparat slično Antikominternu i toga da Komitet nastavi dalji rad kao potpuno privatna grupa za pritisak, po modelu EIA, bio je pred članovima tokom celog postojanja JAK-a. Komitet je suštinski bio između ova dva pola, zamaglivši vrlo uspešno razliku između državne i privatne inicijative.

Zaključak

U celini gledano, Jugoslovenski antimarksistički komitet je svojim nastankom popunio „prazninu“ koja se u jugoslovenskoj javnosti osećala godinama. Uprkos snažnom antikomunističkom usmerenju vladajućih režima i nemalog dela javnosti, nije došlo do osnivanja organizacije koja bi artikulirala te stavove i bila odgovorna za proizvodnju i plasiranje propagandnog materijala među širim narodnim masama. Tek krajem 1935. godine došlo je do saglasja dva ključna vektora bez kojih osnivanje ovakve organizacije ne bi ni bilo moguće: unutrašnjeg i spoljnog. Na unutrašnjem planu, vlada Milana Stojadinovića, a pogotovo uticajni ministar unutrašnjih dela Anton Korošec, počinje da podstiče „privatnu inicijativu“ na suzbijanju komunizma. S druge strane, spoljni akteri, berlinska Antikominternu i ženevska Međunarodna antikomunistička antanta, nastoje da pronađu pouzdanog partnera u zemlji. Upravo na spoju ova dva impulsa nastao je Jugoslovenski antimarksistički komitet, kao istovremeno odraz želja i potreba kako jugoslovenskih, tako i stranih činilaca. Bez jednog od njih, rad i uspesi komiteta ne bi bili mogući. Nakon svog osnivanja, komitet je započeo vrlo agilnu antikomunističku kampanju, u koju su od početka bili uključeni i pomenuti strani činoci. Dovoljno je pomenuti putujuću izložbu „Pro Deo“, koju su posetile desetine hiljada Jugoslovena, kako bi se dokazala svrsishodnost i uspeh ovakvih metoda rada. Ipak, rad komiteta nije tekao bez ikakvih komplikacija, već se organizacija morala suočavati sa čitavim nizom problema, počev od ljudskog faktora, preko organizacionih i logističkih poteškoća, pa sve do geopolitičkih lomova, koji će dovesti i do gašenja komiteta.

REFERENCE

- *Beloemigracija u Jugoslaviji 1918–1941, Tom I–II*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Caillat, Michel. *L'Entente internationale anticommuniste de Theodore Aubert: Organisation interne, reseaux et action d'une internationale antimarxiste 1924–1950*. Lausanne: SHSR, 2016.
- Crnjanski, Miloš. *Diplomatski izveštaji 1936–1941*. Aleksandar Stojanović, Rastko Lompar (ur). Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog/Catena mundi, 2019.
- Deželić, Velimir. *Sadašnji život ruskog seljaka: crveno selo*. Beograd: bez izdavača, 1935.
- *Die Weltfront: Stimmen zur Judenfrage*. Berlin–Leipzig: Nibelungen Verlag, 1935.
- Dioudonnat, Pierre-Marie. *Je suis partout – 1930–1944 les maurrassiens devant la tentation fasciste*. Paris: La table ronde, 1973.

⁹³ DAS, BIA, III-110, Zapisnik sa III redovne sednice Upravnog odbora JAK, 21. 4. 1936.

- Finkenberger, Martin. „Antikomintern“. In: *Handbuch des Antisemitismus*, Vol. V. Ed. by Wolfgang Benz, 28–30. Berlin: De Gruyter Saur, 2012.
- Jovanović, Nadežda. „Beogradska javnost prema Sovjetskom savezu 1934–1941. godine“. *Tokovi*, br. 1–2, (1993), 129–149.
- Jovanović, Nadežda. „Propao pokušaj privatne inicijative na suzbijanju komunističke ideologije“. *Tokovi revolucije*, vol. 20–21, (1988), 149–168.
- Junginger, Horst. „Gerhard Kittel – Tübinger Theologe und Spiritus rector der nationalsozialistischen Judenforschung“, In: *Täter und Komplizen in Theologie und Kirchen 1933–1945*. Ed. by Manfred Gailus, 81–112. Göttingen: Wallstein, 2015.
- Kačaki, Jovan. „Sudbina blaga Petrovogradske založne banke u Jugoslaviji 1920–1944. Godine“. *Godišnjak za društvenu istoriju*, vol. VII, no. 2–3, (2000), 199–220.
- Lodyzhenskiy, Yuriy I. *Ot Krasnogo Kresta k Bor'be s Kominternom*. Moskva: Ayris Press, 2013.
- Lompar, Rastko. *Dimitrije Ljotić – učitelj ili farisej*. Beograd: Catena mundi, 2021.
- Lompar, Rastko. „Međunarodna antikomunistička antanta (Liga Obara) i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“. *Tokovi istorije*, br. 2, (2025), 39–72. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.lom.39-72>
- Lorna Waddington. „The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s“. *Journal of Contemporary History*, vol. 42, no. 4, (2007), 573–594. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022009407081488>
- Popović, Milan L. *Srbi u Ugarskoj i Srbija kao pijemont srpstva*. Novi Sad: Par-na štamparija Đorđa Ivkovića, 1912.
- Posadskiñ, Anton Viktorovič. *Polkovnik V.K. Manakin i Saratovskiñ korpus: epizod g raždanskoñ voñni*. Moskva: AIRO-XXI, 2018.
- Rebić, Adalbert. „Janko Oberški – uz četrdesetu obljetnicu smrti“. *Bogoslovska smotra*, vol. 78, no. 4, (2008), 769–788.
- Roulin, Stéphanie. *Un credo anticommuniste. La commission Pro Deo de l'Entente Internationale Anticommuniste ou la dimension religieuse d'un combat politique (1924–1945)*. Lausanne, Antipodes, 2010.
- Ruotsila, Markku. „International Anti-Communism before the Cold War: Success and Failure in the Building of a Transnational Right“. In: *New Perspectives on the Transnational Right*. Ed. by Martin Durham, Margaret Power, 11–37. New York: Palgrave Macmillan, 2010. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230115521_2
- Serapinova, Yelena. „Liga T. Obara i deyatelnost' yee russkoy seksii na Balkanakh“. *Slavyanovedenie*, no. 4, (2006), 16–31.
- Slijepčević, Đoko. *Istorija Srpske pravoslavne crkve, Tom III*. Beograd: JRJ, 200.
- Southworth, Herbert R. *Conspiracy and the Spanish Civil War: The Brainwashing of Francisco Franco*. London/New York: Routledge, 2002. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203465837>
- Šehić, Nusret. „Četničke i slične nacionalističke organizacije u borbi protiv radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju između dva rata“. *Prilozi*, vol. V, (1969), 27–60.

- Tripković, Milan. „Neuspeh antikomunističke izložbe u Valjevu 1936. godine“. *Godišnjak međupštinskog arhiva Valjevo*, vol. 12, (1978), 65–72.
- Trontelj, Nik. „Grivčevo delovanje v Zagrebu in njegovi spisi v hrvaščini“. *Bogoslovni vestnik*, vol. 78, no. 4, (2018), 927–942.
- Živanović, Milana. „Ideje i planovi borbe protiv komunizma u redovima ruske emigracije u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji“. U: *Srpsko–hrvatski odnosi u 20. veku. Ekstremizam kao faktor destabilizacije odnosa u regionu*, urednik Darko Gavrilović. Golubić: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, 2020.
- Žorž, Branislav. *Kraljevski senator*. Beograd: privatno izdanje, 2003.

THE INTERNATIONAL DIMENSION OF THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV ANTI-MARXIST COMMITTEE IN 1935

Rastko Lompar, PhD*

Summary

After the Kingdom of Yugoslavia was created in 1918, its government and monarch soon come into conflict with the newly established Communist Party of Yugoslavia over the future of the state. The Communist party was outlawed in 1920 and remained illegal throughout the existence of the interwar Yugoslav state. Despite the fact that the successive ruling regimes remained profoundly anti-communist, there was never a meaningful initiative to establish an anti-communist pressure group, whether private or covertly state-run. At the same time, international anti-communist organisations – most notably the Geneva-based International Anti-communist Entente and the Berlin-based Antikomintern – sought to secure a foothold within Yugoslavia. After years of relative neglect, the newly elected government of Milan Stojadinović and Prince regent Pavle, began to explore the possibilities of developing a more meaningful and systematic anti-communist propaganda effort. This shift coincided with the increase in activity by foreign anti-communist organisations. As a result, propaganda efforts intensified, and following a series of private meetings, a newly formed organisation emerged: the Yugoslav Anti-Marxist Committee. Its establishment was the outcome of convergence of external and internal factors – international support and domestic political initiatives.

KEYWORDS: anti-communism, Yugoslav Anti-Marxist Committee, Antikomintern, Aubert League, International Anti-communist Entente

---

* Research associate, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4345-4857>; E-mail: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs